

En bild på Szlama och Frieda Friedman på en motorcykel. De hade båda överlevt koncentrationsläger och träffades efter det andra världskriget i Sverige.

Bild: Privat

Om hur sorg och smärta förs vidare till nästa generation

1998 besökte Max Friedman Halmstad för att få mer kunskap om två föräldrar som överlevt koncentrationsläger under andra världskriget.

Nästan ett kvarts sekel senare har hans efterforskningar utmynnat i en bok som berättar hur mycket hans föräldrars liv kommit att påverka honom.

– Det enda sättet att kunna förstå nutiden är att förstå dåtiden, säger Max.

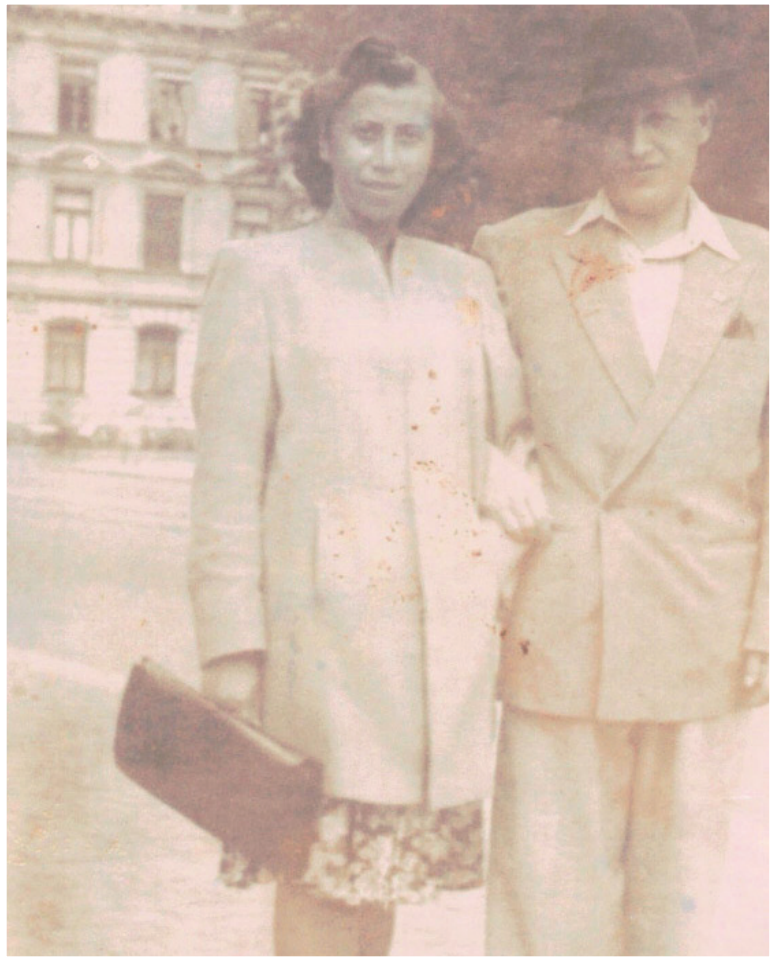
Ar 1968 stod den 20-åriga amerikanske medborgaren Max Friedman inför att eventuellt tas ut för militärtjänstgöring i Vietnamkriget. Men det fanns ett sätt att komma runt det.

– Jag kunde av känslomässiga skäl få uppskov om jag kunde bevisa att mina föräldrar skulle lida oerhört mycket om något hände mig, säger Max.

Båda hans föräldrar – mamma Frieda och pappa Szlama – hade under andra världskriget överlevt koncentrationsläger men förlorat sina respektive familjer.

– Pappa berättade för mig under 20 minuter om hur hans dåvarande fru och deras två små döttrar gömde sig för tyskarna men senare kom att likvideras. En oerhört sorglig berättelse, säger Max som med hjälp av den historien slapp Vietnamkriget.

– Men inget av det som pappa berättade var sant. I alla fall inte på det sätt som han berättade, säger Max som därför fick åka till Halmstad för att ta reda på mer.

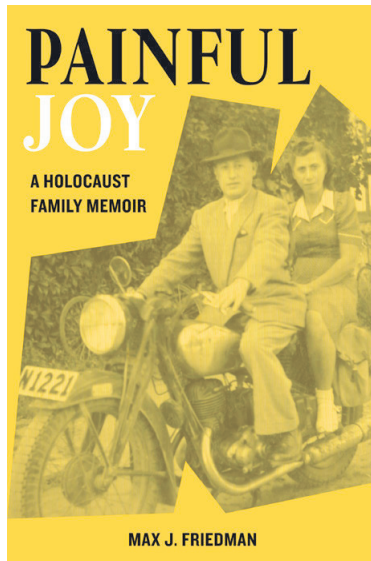
Frieda och Szlama i Halmstad. Familjen bodde i Sverige i cirka sex år innan de emigrerade till USA och New York. Bild: Privat

Max Friedman menar att livet blir mer fullständigt när man får veta mer om de som stått en nära. "Man har ett förflutet. Detta förflutna kan vara komplicerat på samma sätt som alla andras förflutna kan vara komplicerat", säger han. Bild: Privat

Huvudentrén till förintelseslägret Auschwitz. Här mördades troligen Szlama Friedmans första fru och deras två små döttrar. Bild: AP/TT/arkiv

Omslaget på den bok som Max Friedman ger ut nu i vår på Amsterdam Press.

Szlama till vänster och Frieda tillsammans med deras första barn, dottern Rachel. Bilden är tagen i Halmstad några år efter det andra världskrigets slut. Bild: Privat

1998 var Max Friedman anställd på multinationella Bristol Myers Squibb där han arbetade med att producera skrifter. Det året reste han tillsammans med sin familj – frun Jennifer och sönerna Noah och Eric – till Sverige. Det skedde bara några veckor efter att mamma Frieda gått bort efter en längre tids sjukdom.

Max föräldrar fann varandra i Sverige, gifte sig och fick förutom Max även storsyster Rachel. Båda barnen är födda i Halmstad. I mitten av januari 1952 reste familjen med båt till USA för ett nytt liv i Brooklyn i New York.

Med hjälp av sitt födelsebevis försökte Max nu hitta en del av sina rötter. Det mejl han skickade till Halmstads kommun nådde under tecknad, som då jobbad som reporter på Hallandsposten. Under några dagar blev jag hans guide, med besök på S:t Nikolais pastors-expedition och platser som familjen bott på.

En träff med Gunnar Björnfors, tidigare personalman på Wallbergs, där pappa Szlama jobbat, ledde till Paula Zuback på Vallås. Paula hade i sin tur överlevt förin-

telsesläger. Hon kunde inte bara berätta om Frieda och Szlama – hon hade i sin ägo en bild på Rachel!

•••

I dag, våren 2022, står Max i begrepp att ge ut boken "Painful joy – A Holocaust family memoir" via nederländska Amsterdam Press, ett förlag som specialiserat sig på berättelser om och kring förintelsen.

Max tänker tillbaka på resan till Halmstad 1998 och det fantastiska i att få möta personer som kände hans föräldrar.

– Mest uppseendeväckande var att träffa en annan överlevare från förintelsen som fortfarande bodde i Halmstad och hade bilder på oss som barn. Minnena av mina föräldrar var exakta beskrivningar av hur de var som människor, säger Max.

– De var ett ungt par som försökte starta om mot bakgrund av vad de hade gått igenom. Jag lärde mig en hel del, ja faktiskt det mesta. Våra föräldrar hade i praktiken inte berättat något alls om sitt förflutna.

– Jag placerade allt jag hade fått veta i mitt bakhuvud och bedrev ingen mer

efterforskning. Det hade att ta göra med min allmänna oförmåga att hantera mina föräldrars upplevelser av förintelsen.

Under åren som gått har Max dock mer och mer kommit att inse hur mycket hans föräldrars öde har påverkat honom och inte minst hans systers liv.

– Min far ägnade resten av sitt liv åt att

Szlama och Frieda på utflykt till Brighton Beach i New York. Bild: Privat

glömma medan min mamma inte kunde det, säger Max.

– Så fort mor träffade någon började hon prata om sina upplevelser och det innan hon ens hade sagt sitt namn! Hon hade drag av schizofreni och var paranoid. Det var svårt för henne – och det var svårt att leva med henne, säger han.

– Mamma skapade ett sorts fantasiliv. Hennes dotter skulle bli den person som hon själv aldrig kunde bli. Det blev en börda för Rachel. Min syster var en flitig, tystlåten och fantastisk människa men kanske inte så social. Hon var inte så förtjust i fester och ville mest läsa, säger Max och fortsätter:

– Mor var det rakt motsatta. Hon ville inte läsa och ville stå i centrum för uppmärksamheten. Som ung flicka i en ortodox familj i Europa ägnades det inte särskilt mycket tid åt henne. Det var ju pojarna som skulle vara familjeförsörjarna.

•••

Under uppväxten fick Rachel och Max hjälpa sina föräldrar och han antar att

Folk & Familj

Familj

”

Det sporrade mig till slut att vilja veta mer om hur mina föräldrars förflutna såg ut.

de led av PTSD, alltså post traumatic stress disorder.

– De hade ständigt mardrömmar. Som barn fick vi väcka dem när de skrek. Plus att de grälade hela tiden!

Om vad?

– För det mesta om pengar. Vi var ganska fattiga. Under de första nio åren bodde vi i ett ganska dåligt område i Brooklyn. Mor ansåg att far skulle vara mer aggressiv kring löneökningar – han arbetade som speditör på ett fraktbolag – eller söka nytt jobb, säger Max.

– Men far, tror jag, hade haft sådana upplevelser att han egentligen bara ville leva ett stilla och lugnt liv med sin familj. Han brydde sig inte särskilt mycket om pengar eller världsliga ting. Han kände sig lyckligt lottad efter händelserna i Europa. Sverige gjorde det möjligt att komma till USA.

– Han ville bara stanna kvar på sitt jobb och göra det så bra han kunde. Mor accepterade inte det. De var nog inte gjorda för varandra...

Max kom med tiden att omfamna sitt förflutna. Resan till Sverige 1998 blev det första steget. Runt 2000 startade han eget som frilansande redaktionell konsult.

– Jag kom att spökskriva två memoarer för två personer. En av dem var tidigare ambassadör i Sverige. Den andre var hans svenska fru, säger Max.

– Jag hade också fått barnbarn som jag pratat en del med om våra liv och våra föräldrar. En av dem frågade mig om mina föräldrar som ju var överlevare. Det sporrade mig till slut att vilja veta mer om hur mina föräldrars förflutna såg ut.

•••

Max och delar av hans familj började med start för fem–sex år sedan att göra flera resor till bland annat Israel, Polen, Sverige och Tyskland. Bit för bit fogades pusselbitar ihop till en berättelse. Hans mor var före kriget gift med en annan man som dog i ett koncentrationsläger.

– Och jag visste heller inget om fars tidigare fru, hur hon såg ut eller ens åldern på döttrarna. Men jag förstod att det som han påstod hade hänt inte kunde ha hänt. Han kunde inte känt till något om deras öde, säger Max som tror att de dog i Auschwitz.

– Min far hade gift med sig en kvinna

som verkade ha varit en fantastisk människa. Han fick bara vara tillsammans med henne under några få år – tillräckligt länge för att få två döttrar. Han kunde ha fått ett fantastiskt liv!

Tror du att det är viktigt för vilket barn som helst att föräldrar berättar om sina liv – oavsett vad som har hänt dem?

– Ja, men man måste göra det vid rätt tillfälle. Det gäller att tänka på vad man säger. Det enda sättet att kunna förstå nutiden är att förstå dåtiden. Föräldrarna är, följt av ens syskon, de viktigaste personerna i varje persons liv. Man måste acceptera att det man får veta kanske inte är så positivt, säger Max.

– Jag har ju tidigare berättat min fars historia som alltså delvis inte kunde vara sann. Då blir man besviken. Vi kom ju bra överens! Han var en bra man. Han var lätt att leva med, säger han.

– Men han kände skuld och skam för att ha överlevt när frun och döttrarna inte gjorde det. Han hade nog velat vara med dem oavsett vad. Även om det hade betytt döden. Ingen av mina föräldrar fick möjlighet att sörja de som var närmast dem. Plus att de inte riktigt visste vad som hade hänt.

•••

När Szlama och Frieda träffades i Sverige hade de fortfarande hopp om att hitta sina familjer.

– Någon sa till far att han sett frun och barnen föras till gaskamrarna. Men man vet ju inte. Mor fick veta att någon sett hennes man i mitten av 1944 i Buchenwald.

Har du som en konsekvens av ditt efterforskande lärt dig mer om dig själv som människa?

– Oh ja! Jag lärde mig varför jag ibland lider av panikångestattacker och varför jag har så dålig tolerans för stress. Jag lärde mig också hur trauman hos en vuxen kan påverka ett barns liv, berättar Max.

– Min mamma var otroligt undernärld när hon kom till Sverige. Min syster föddes cirka ett och ett halvt år senare. Min syster ärvde en hel del som inte var så bra, såsom en hög nivå av stresshormonet kortisol och dåliga tänder.

– Jag upptäckte också mer om min mammas fantasi. Min syster och jag trodde på det hon berättade för oss, men allt var inte sant. Men i efterhand förstod vi mer om vem hon var och varför hon berättade dessa historier för oss.

Att få veta mer om de som stått en nära gör, menar Max, kanske inte att livet blir rikare ”men det blir mer fullständigt”.

– Man har ett förflutet. Detta förflutna kan vara komplicerat på samma sätt som alla andras förflutna kan vara komplicerat. Ens barn och barnbarn kan få veta inget, en del eller allt, säger han.

– Det kanske är så att du verkligen vill berätta sanningen – det är bara det att du inte vet riktigt hur den ser ut.

Tony Balogh: Det krig föräldrar har upplevt lever vidare hos barnen

Det finns massor av människor som bär på berättelser om föräldrar som upplevt krig och terror. Min bror och jag är två av dem. Tyvärr kommer det att fyllas på med nya historier från de som just nu tvingas fly från Ukraina.

Samma dag som min bror anlände till Sverige för att begrava vår far inledde Ryssland attacken på Ukraina.

Vi funderade båda på vad vår far, som upplevde andra världskriget och senare kom att strida på Budapests gator under revolten 1956, skulle ha tänkt om det. Vi tänkte också på vår mor vars familj fick fly hals över huvud från Viborg i finska Karelen när dåvarande Sovjetunionen invaderade Finland vintern 1939.

Våra föräldrar hade svårt för att prata om sina upplevelser. Mamma var ett av omkring 70 000 finska krigsbarn som skickades till Sverige. Cirka 15 000 stannade kvar. Pappa fick bland annat bevittna hur nazisterna avrättade oskyldiga civila för att någon kastat en blomkruka på paraderande soldater.

Inte trodde jag mig få uppleva krig på europeisk mark. Men där står vi nu. Miljoner kommer att förlora närstående och/eller obarmhärtigt ryckas upp från sina rötter. De efterlevande får försöka foga ihop det liv som levts.

Max Friedman skickade våren 1998 ett mejl till Halmstads kommun – ett brev som jag som kommunreporter på Hallandsposten hittade när jag gick vår dagliga postrunda i Rådhuset. Max hade en önskan om att hitta mer information om sina föräldrar som båda suttit i koncentrationsläger. Under några år efter det andra världskriget fick familjen en fristad i Halmstad innan de fortsatte vidare till USA.

Max berättade att hans mamma pratade med alla om sina upplevelser – men var deprimerad. Hans pappa sa inte ett ord – men var glad.

En gång pratade han. När Max var 20 år

gammal berättade hans pappa i 20 minuter om den fru och två döttrar han förlorat i Auschwitz.

För egen del minns jag hur min pappa på en resa 1988 till Budapest nämnde hur hans bästa kompis blev skjuten i huvudet under revolten. Just då förstod jag inte riktigt hur jag skulle hantera det eller förmå pappa att berätta mer. Tyvärr får jag väl säga – för det fönstret öppnades sedan aldrig mer.

1998 var Max Friedman i ungefär den ålder som jag befinner mig i nu. Vi ville båda veta mer om våra föräldrar men det fanns inga eller väldigt få att fråga.

I Max fall kunde jag lyckligtvis guida honom till S:t Nikolais pastorsexpedition, etablera kontakt med Gunnar Björnfors, tidigare personalman på Wallbergs, samt träffa Paula Zuback som i huset hemma på Vallås visade sig ha bilder på Max familj.

Max berättelse återgavs alltså i Hallandsposten. Det är en artikel som jag än i dag bär riktigt nära mitt hjärta. Max i sin tur har skrivit en bok om sina föräldrar.

Mitt ibland oss finns det just nu många – och de kommer att bli fler – som bär med sig upplevelser från Ukraina. Ta emot dem med öppet sinne. Ni har ingen aning om vad de kan ha gått igenom.

Fotnot: Tony Balogh var reporter på Hallandsposten 1985–1988, samt 1994–2008. I dag är han sportjournalist på ST-tidningen i Stenungsund och Kungälv-Posten i Kungälv.

Hallandsposten 23 maj 1998. Den mejlkontakt som Max Friedman tog med Halmstads kommun våren 1998 ledde till ett reportage i Hallandsposten. På bilden besöker han Paula Zuback som visade sig ha ett foto på hans syster Rachel.

Szlama och Frieda Friedman på ålderns höst.

Bild: Privat

Tony Balogh
folk.familj@hallandsposten.se